

Kültür Sorunu Veya Kültür Teorisi

Köklü değişimlerin yer aldığı bir dünyada yaşıyoruz; sosyalist devrimler, ulusal kurtuluş savaşları, bilimsel ve teknolojik devrim, v.b. Güçler dengesi dünyanın her yanında sosyalizmden yana değişirken, sosyalizme geçiş ve kuruluş sorunları gittikçe daha karmaşık bir görünüm almaya başladı. Sosyalist devrimi gerçekleştiren ülkelerin kültür devrimi süreci, emperyalizme karşı bağımsızlıklarını elde eden ülkelerin ulusal kültürü geliştirme çabaları ve kapitalist ülkeler proletaryasının sınıf kültürü mücadelesi, son derece önemli ve o ölçüde karmaşık bir sorun çıkardı önümüze: **kültür sorunu**. Bütün bunların yanında, bu köklü değişimlerin getirdiği yeni konjonktür, somut hayat pratiğinin her sorununu bu yeni bütünsellik içinde yeni baştan ele almamızı gerektiriyor.

Burjuva araştırmacıları kültür sorununa özel bir önem veriyorlar. Kültür sorununun insanı ilgilendiren her şeyi kapsamı, bu araştırmacıları insan-toplum-doğa ilişkilerinin açıklanmasında diyalektik materyalizmi altedebilecek bir yöntemin talihsiz araştırmasına yöneliyor. Ancak bu konuda da kapitalist topluma özgü «ağaçlar yüzünden ormanı görememe» hastalığı yakalarını bırakmıyor.

Burjuva araştırmacıları antropolojinin sonsuz labirentlerinde dönüp dururken, Marksizmin de bazı dönemlerde «ağaçları görememe» hastalığına yakalandığı oldu. Marksizmin geliştirilmesi ve yetkinleştirilmesi konusunda Lenin'den sonra en büyük atılım SBKP'nin XX. kongresinden sonra gerçekleşti. Daha önce sayılı kişilerin tekelinde olan «Marksist yaratıcılık» daha geniş bir alana dağıldı. Bu dönemle birlikte Marx, Engels ve Lenin'in değinmemiş oldukları veya tartışmaya açık bıraktıkları konular ve gündeme gelen yeni sorunlar daha geniş bir tartışma ortamında ele alındılar. Bu dönemden sonra marksistlerin ilgi alanı politika yanında öbür bilimsel ve felsefi konulara doğru genişlemiş oldu.

Marksizmin insanlığı zincirlerinden kurtaran politik yanı şüphesiz ki birincildir. Ancak Marksizme gelişmekte olan ve geliştirilmesi gereken bir genel-bilim olarak bakmak gerekir. Bu konuda L. Althusser şunları söylüyor: «Marksizm sadece politik bir öğreti, analiz ve eylemin bir yöntemi değil, her şeyden önce temel bir araştırmanın teorik etki alanı olmalıdır; sadece toplumbilim

ve çeşitli 'insan bilimleri' için değil, aynı derecede doğa bilimleri ve felsefe için de gereklidir.»¹

Marksizmin bütün yönleriyle anlaşılması, ortaya çıkışından bu yana dogmatik yorumlarına yol açtı. Engels 1890 yılında, ekonomiyi tek belirleyici etken olarak gören genç Marksistlere şunları söylüyordu: «Maddeci tarih görüşüne göre, tarihin belirleyici etkeni, **son kertede** gerçek hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marx, ne de ben bunun ötesinde bir şey söylemedik.»²

Marksizmi ekonomizme ya da politikaya indirgeyen dogmatik görüşler, marksizm anlayışlarında ideolojik düzeyden öteye geçememişlerdir. «Ideoloji nesnel bir toplumsal gerçekliktir. Bununla beraber ideolojinin teorik etkileri bilimsel bilgiyi engeller veya tehdit eder.»³ Bu tehdide karşı bilimsel-teorik çalışmanın gerekliliği açıktır. Bu gerekliliğin yerine getirilmesi, egemen ideolojinin her türlü sızıntısına karşı duyarlı olan ve geçerli görüşlerin akıntısına kapılmayan, uzmanlaşmış çalışmaların işidir. Bu tür çalışmalar kadrolar düzeyinde tartışmalara ve seviye yükseltme çalışmalarına kaynaklık edeceği gibi doğru bilgilerin halk yığınlarına iletilmesinin tek güvencesidir. Uzmanlar konusunda Mao şunları söylüyor: «Uzmanlarımız yalnız kadrolar için değil, başlıca olarak yığınlar için de çalışmaktadırlar... Uzmanlarımıza karşı saygı beslemeliyiz, uzmanlar davamız için pek değerlidirler.»⁴ Ancak, herhangi bir uzmanlık dalında çalışan bir küçük burjuva kökenli aydın, Marx'ın Proudhon için söylediklerini aklından çıkarmamalıdır: «Bilim adamı olarak burjuvaların ve proleterlerin üstünden süzülerek uçmayı arzular; oysa, sermayeyle emek, ekonomi politik ile komünizm arasında ileri geri fırlatılıp duran küçük burjuvadır yalnızca.»⁵ *

Türkiye'de bugüne kadar kültür sorunu üzerine çok şey söylendi. Ortaya konan görüşlerin belli başlı ortak yönü ortamın getirdiği ideolojik sorunsalın aşılammış olması. Birçok yazar entellektüellik yapmış olmanın ezikliğini duyuyor içinde. Bunu aşmak için de gittikçe daha «devrimci» yazılar yazmak zorunda hissediyor ken-

* K. Marx burada ekonomi politik ile A. Smith ve D. Ricardo'nun geliştirdiği burjuva iktisat okulunu kastediyor.

dini. Tabii bu tür bir devrimleşme yalnızca lafta keskinleşmeye yol açıyor. Böylelikle, yazıların çoğu bilimsel bir temelden çok günlük politik ölçülere dayanıyor. Şu veya bu politik görüş, sanat eserlerini ve başka kültür ürünlerini mahkûm edebiliyor. Bunlarla birlikte, bir de «hatalı» görüşleri eleştiren yazılar var. Bu tür yazılar genellikle «hatalı» değerlendirmeleri, «hatalı» politik çizgilerle bağdaştırırken, kendileri «doğru» bir politik çizgi adına «doğru» bir kültür anlayışını, sağa sola «popülist» ve «oportünist» gibi yakıştırmalar yaparak anlatmaya çalışıyorlar.⁶ Bu tür atışmalar yalnızca kültür sorunu çerçevesinde yapılmıyor. Bu yazış türünün yaygınlığı, Türkiye'de sosyalist hareketin gelişmesiyle ters orantılı; hareket geliştikçe bu tür yazılar azalıyor.

Kültür sorununun ele alınışında en genel eğilim kültürü bir üstyapı kurumu olarak göstermek. Hattâ bir yazar, Marx tarafından hiçbir zaman açıkça tanımlanmamış olan kültürün kendi amaçlarına uygun bir tanımını, Marx'ın başka konudaki bir açıklamasının önüne yamayarak yapıyor: «Kültür» toplumların maddî hayat şartlarına tekabül eden bir üstyapı unsurudur.»⁷ Bu «üstyapı unusur olma» niteliği birçok yazarda kültürü sanatla özdeşleştirmeye kadar vardırılıyor. Kültürün bir üstyapı unsuru olarak ele alınışı maddî kültürün ve kültürün evrensel niteliğinin konu dışında tutulmasına yol açıyor. Dolayısıyla böyle bir yaklaşım, kültürün gelişiminin sürekliliğinin inkâr edilmesi ve sınıfsal niteliğin abartılmasıyla sonuçlanıyor. Kültürü «Bir üstyapı unsuru» olarak kabul etmek, sol sapma görüşlerin kültür konusundaki çıkış noktaları haline gelmiş durumda.

Bir başka eğilim de günlük hayatın önümüze koyduğu kültürel sorunlarla Marksizmi son derece mekanik bir biçimde birleştirmek. Bu durum bazı yazılarda belirgin biçimde ortaya çıkıyor. Yazar, markizmin bazı ilkelerini çarpıtılmış bir biçimde tekrarlayarak bir marksist olduğunu **ispatlamaya çalışırken**, sorunun kendisine marksist bir yaklaşım getirmekten uzak kalıyor.⁸

Kültür konusundaki birçok çalışma, kültür sorununa sadece bir yönünden yaklaşıyor. (Örneğin kültür mirası, proletarya kültürü, emperyalist kültür, v.b.). Böylelikle temel sorun, kültürün bütünselliği sorunu gözden kaçırılmış oluyor. Kültürün bütünselliği, öğelerinin bu bütünsellik içindeki konumları ve birbirleriyle ilişkisi; parçabütün ilişkisi, çelişik öğelerin birliği, maddî üretimin tarihi sürekliliği gibi temel sorunlar üzerinde durmadan, öğelerden birini incelemek sağlıklı sonuçlar vermiyor.

SORUNA NASIL YAKLAŞMALI

Kültür sorunu insanın varlığını, etkinlik alanının bütününe içine alan bir sorun. Politik, ekonomik, ideolojik, bilimsel, hukukî, sanatsal, psikolojik, v.b. herhangi bir olgunun ait olduğu alan içinde açıklanması ve tanımlanması, bu olgunun

bütün yönleriyle tanınmasını sağlamıyor. Şeyleri ve olguları bütün yönleriyle açıklamak, somut hayat pratiğinde var olduğu biçimde kavramak için herhangi bir alanda yapılan çalışma zorunlu olarak bu alanın sınırlarına dayanıyor. Bütün bu sınırların ötesinde karşılaşılan sorun, bu alanların aritmetik toplamından başka bir şey olan bütünselliğin sorunu. Kültür sorunu, insanın yarattığı her şeyin, maddî-manevî her değer bütünselliğinin sorunudur. Öyle ki, bu bütünün içinden, hiçbir öğeyi anlamını ve yapısını değiştirmeksizin çekip çıkarmak, soyutlamak mümkün olmaz.

Kültürü, «insanın yarattığı her şey» boyutunda ele aldığımızda, «insanın yarattığı her şeyin yapısı» insan toplumunun yapısından başka bir şey olmuyor. Böyle bir yaklaşım çok kimseye konunun sınırlarının aşırı genişletilmesi ve kültür sorunundan daha başka bir şey haline gelmesi gibi görünebilir. Ancak, kelimenin geniş anlamı ile kültür, gerçekten de bu boyutlarda ele alınmalıdır.

Marx kültürü belirli bir toplumsal yapı ve doğa ve insanlar arasındaki ilişki olarak tanımlıyor: «Maddî üretimin belirli bir biçimi, ilkin belirli bir toplumsal yapıya ve ikinci olarak doğa ve insanlar arasında belirli bir ilişkiye yol açar. Devlet yapısı ve halkın zihniyeti bu iki etkenle ve dolayısıyla kültürlerinin karakteriyle belirlenir.»⁹ Çağdaş Marksistler toplumu «bütünsel bir yapı» olarak görmekteler. Althusser Marx'ın bütünsellik kavramını şu şekilde özetliyor: «Marx'ın bütünlüğü... belirli tipte bir karmaşıklaktan meydana gelir, yapılaşmış bir bütünün birliğine sahiptir; bu bütünün içinde birbirinden ayrı ve 'görece özerk' düzeyler ya da kerteler vardır ve bunlar karmaşık yapısal birlik içinde birlikte varolurlar, özgül belirlemelere göre birbirleriyle eklenirler, son kertede iktisat düzeyi ya da kertesini tarafından belirlenirler.»¹⁰

Kültürü, bu toplumsal bütün içinde yalnız üstyapıya ya da yalnız altyapıya özgü bir öğe olarak görmek doğru sonuç vermez. Örneğin, kültürü bir üstyapı ögesi olarak kabul eden bir kişi, elle çalışan bir kahve değirmeninin kültürel bir değeri olduğunu kabul ediyorsa, bunun bir değirmen olarak bir üretim aracı olduğunu ve dolayısıyla altyapısal olduğunu görmemezlikten gelmesi gerekiyor. Veya tam tersi. Başka bir kişi, değirmeni bir üretim aracı, yani bir altyapı ögesi olarak görüyorsa, kültürel bir değer taşımadığını söylemek zorunda kalacaktır. Gerçekte bütün bunlara hiç gerek yok; kültür bir üstyapı ögesi değildir. Daha doğrusu, kültür, klasik altyapı-üstyapı ayırımına sığmaz.

Altyapı-üstyapı ayırımına sığmamak, yalnızca kültür konusunda geçerli değil. Bu açıdan bakıldığında kültürü dil'e benzetebiliriz. Stalin «Dil-bilimde Marksizm Üzerine» adlı makalesinde dilin bir üstyapı ögesi olduğunu ispatlamaya çalışan sözde-Marksistlere yönelttiği eleştirilerle altyapı-üstyapı ayırımının ve sınıf ölçütünün si-

nirlerini açıkça göstermiştir.¹¹ Dil ve kültür birer üstyapı kurumu değildirler, fakat sınıf dilinden söz edilemediği halde sınıf kültürü kültürün temel taşlarından birisidir. Bunun nedeni dildeki değişimin toplumsal yapıdaki değişimlerden çok daha uzun zaman aralıklarında yer almasıdır. Bu zaman aralığı kültürde, dilden daha kısa olmakla birlikte, toplumsal yapıların değişimine oranla çok daha uzundur. Gerçekte, her konuda olduğu gibi burada da tam bir benzetmeden kaçınmak gerekiyor. Her şeyden önce dilin kültürün bir ögesi olduğunu unutmamak gerekir. Dilin gelişiminin özgül yasaları kültür gibi çok daha geniş bir yapı için geçerli olamaz.

Kültürün gelişiminin özgül yasaları ve bütünselliğini oluşturan (maddî-manevî değerler, öznel-nesnel kültür, sınıf kültürü, evrensel ve ulusal kültür gibi) çelişik öğeleri arasındaki ilişkiler ancak bütünsel bir **kültür teorisi ile açıklanabilir**. Burjuva araştırmacıların «önde gelenlerinden» ikisinin şaşkın itirafına bir bakalım: «Henüz tam bir kültür teorimiz yok; oldukça iyi tanımlanmış bir kavramımız var... Fakat... bir kavram, ne kadar önemli olsa da, teorisinin yerini tutamaz... teorisinin desteğinden yoksun bir kavram, çıkmazdan kurtulamaz. Çağdaş antropolojide çok tanım var, fakat yeterince teori yok.»¹² Bununla beraber, Sovyet kültür bilimcileri yetkin bir kültür teorisini, «Marksist Kültür Teorisi»ni geliştirmekteler.

Sovyet kültür bilimcileri, genel olarak kültürün tanımlanmasında fikir birliğindedirler. A. A. Zvorkine'in tanımı şöyle: «Varlık, toplumsal hayat ve düşüncenin ilişkilerini açıklayan temel Marksist ilkenin ışığında kültür, **doğanın yarattıklarına karşın insan tarafından yaratılan her şey olarak tanımlanabilir.**»¹³ Yazar, bu tanımın hemen arkasından ekliyor: «Fakat bu tanım çok geneldir. Kültürün içeriğinin ve toplumsal gelişim içinde aldığı yerin açıklanmaya ihtiyacı vardır.»

Materyalist kültür bilimciler, kültürü bir bütün olarak ele alıyorlar ve kültürün varlık alanını başlıca iki bölümde inceliyorlar: maddî kültür, manevî kültür. A. I. Arnoldov'a göre «Marksizm, kelimenin geniş anlamıyla kültür ile, özellikle toplumsal bir yaratık olan insanın onsuz yaşayıp gelişemeyeceği maddî ve manevî değerlerin bütününe kasteder.»¹⁴ G. Arzakanyan'a göre «kültür incelemesi, toplumun maddî üretimi tarafından koşullandırılan kültürün üç alanını —maddî, manevî, sanatsal— temsil eden, insanî ve toplumsal eylemin başlıca eğilimlerini ayırır.»¹⁵ Zvorkine, «Kültür Teorisinin Bazı Sorunları» başlıklı makalesinde, ancak maddî ve manevî değerler sisteminde bir varlık alanına sahip olabilen kültürün (öznel-nesnel kültür, evrensel kültür-sınıf kültürü, dünya kültürü-ulusal kültür gibi) çelişik öğelerinin birliğini ve bütünlüğünü gösteren Marksist Kültür Teorisi'nin bazı yan sorunlarını aydınlatıyor. Zvorkine'ın incelemeler sonucunda, kültürün niteliğinin anlaşılması için maddî ve manevî değerlerin üretiminin ve ara-

larındaki ilişkilerin bütün yönleriyle incelenmesi gerektiğini söylüyor.¹⁶

KÜLTÜR: MADDİ VE MANEVİ DEĞERLER BÜTÜNÜ

«Maddî ve manevî üretim arasındaki bağlantıyı incelemek için, her şeyden önce maddî üretimi genel bir kategori olarak değil, belirli bir tarihî biçim olarak ele almak gerekir. Böylece kapitalist üretim yöntemlerine uygun düşen manevî üretim çeşidi, ortaçağ üretim yöntemlerine uygun düşen manevî üretim çeşidinden farklıdır. Maddî üretimin kendisi, belirli tarihî biçimiyle kavranmadıkça, ona uyan manevî üretimin somut niteliğini ve iki etmen arasındaki karşılıklı ilişkiyi anlayamayız. Bu yapılmazsa, sonuç anlamsız olur.»¹⁷

Maddî ve manevî üretim arasındaki ilişkiyi kavrayabilmek için, insanın etkinlik alanlarının derinlemesine bir analizi ve her bir etkinlik alanının ötekinden nerede, nasıl ayrıldığını ve birleştiğini ortaya koymak gerekir. Maddî ve manevî değerlerin yaratılmasında temel olan din, felsefe, sanat, bilim, teknoloji gibi etkinlik alanlarının kökenleri insan toplumunun gelişiminin ilk evrelerinde aranmalıdır. Ancak, böyle bir çalışma başlı başına bir uzmanlık dalıdır. Burada sadece önemli bazı noktalara değinmekle yetineceğiz.

İnsansı maymundan insana kadar süren binlerce yıllık evrimin belirleyici etkeni, insanın biyolojik evrim sonucu iki ayak üzerinde durabilmesi ve böylelikle beyinin ve ellerin gelişiminin hızlanmasıdır. Böylelikle insan, tür devamlılığını sağlamada öbür canlılara karşı bir üstünlük elde ediyordu.

Yabanî bitkilerin toplandığı ve yabanî hayvanların avlandığı ilk evrede bir «üretim»den söz edilemez. Daha sonraları, bazı kullanışlı taşların «benzerini yaparak» çoğaltılmasıyla başladı ilk üretim. Böylelikle, doğa üzerinde yeni bir güç kazanılmıştı ve bu güç, yetisi bakımından sınırsızdı. «Bu 'benzerini yapma' sürecinin büyüü bir yanı var. İnsanın doğa üzerinde üstünlük kurmasını sağlıyor. Başka yaşantılar da doğruluyor bu garip buluşu. Bir hayvani benzetler, o hayvan gibi görünüp onun gibi sesler çıkarırsan, onu kendine çekip sezdirmeden gözleyebilirsin, avlamak da daha kolaylaşır böylece.»¹⁸ «Bir kaplanın, bir düşmanın, yağmurun) bir depresyonun yaklaşışı, içgüdüsel olarak şartlı ve kolektif bir tepki doğuracaktır. Herkes tehlikede olacak, herkes korkacaktır. Bu durumlarda, böyle bir kolektif heyecan doğuracak herhangi bir araç gereksizdir bu yüzden... Ama görünür ya da elle tutulur böyle bir neden yok da, ihtimal olarak varsa, böyle bir araç toplumsal bakımdan gerekli oluyor demektir. İşte... yanılmanın gerçeklikten boy verışı böyle olur.»¹⁹

İnsanın kendi dışındaki doğayı «benzerini yapma» yoluyla kendi amacına uygun biçime ge-

tirişinde maddî üretimin ilk belirtilerini bulduğumuz gibi, E. Fischer'in «büyü» ve C. Caudwell'in «yanılsama» kavramlarıyla, tarih öncesi manevî üretimin niteliğine bir yaklaşım getirebiliriz.

İlk insanlar, biyolojik ihtiyaçlarını sağlamak ve doğadan korunmak için ürettikleri maddî değerler yanında, uslarında yarattıkları doğa kavramıyla, maddî hayatlarını dolaysızca etkilemeye çalıştılar. Bu, üretimin manevî yanı, her şeyden önce bilinçliliğin üretimi demektir. «Emekçi, sadece üzerinde çalıştığı doğal maddeye şekil değişikliği vermiş olmakla kalmaz; aynı zamanda, bu doğal şeyde, kendi faaliyetinin yapılaş ve yürütülüş biçimini bir kanun olarak belirleyen ve kendi iradesini tabi kılmak zorunda olduğu, kendinin bilincine sahip bulunduğu bir amacını da gerçekleştirmiş olur.»²⁰

Ancak, insanlığın tarih öncesi koşulları içinde maddî ve manevî üretimin karşılıklı ilişkisi, daha sonraki toplum biçimlerinde olduğundan farklı bir yaklaşımla ele alınmalıdır. «Doğanın, insanların kendi varlığının, ruhların, büyü güçlerin, vb. çeşitli yanlış kavramları, çoğunlukla sadece olumsuz bir iktisadî temele sahiptirler; ama tarih öncesi dönemin yavaş yavaş gelişmesini tamamlayan, kısmen koşullandıran ve hattâ ona yol açan bu eğri doğa kavramıdır. Ve her ne kadar doğa üzerine bilgi edinme sürecinin asıl itici gücü iktisadî gerekseme idiye de —şimdi büsbütün böyle— bütün bu ilkel saçmalıkları bir takım iktisadî nedenlerle açıklamaya kalkışmak gereksiz bilgiçlik taslamak olur. Bilim tarihi, bu saçmaların yavaş yavaş temizlenmesi, ya da yerine yeni, ama daha az anlamsız saçmaların konması tarihidir.»²¹

Tarih öncesinin sınıfsız toplumunda, maddî ve manevî üretim gerçek bir temel üzerinde, dolaysız bir etkileşim içindeydiler ve din, felsefe, bilim, sanat, vb. gibi etkinlik alanları ayırılmaksızın «büyü» da ya «ilkel yanılsama» olarak bir aradaydılar. Bütün bu alanların bağımsız gelişimi, insanlık tarihinin ilk ve en genel iş bölümünün gerçekleşmesiyle ve toplumda sınıflaşmanın ilk belirtilerleriyle birlikte kendini göstermiştir. «Gerçek iş bölümü, ancak maddî ve usal emeğin ayrıldığı anda ortaya çıkar. Bu andan sonra bilinçlilik, varolan pratiğin bilinçliliğinden ayrı bir şey olmakla övünebilir; bundan sonra bilinçlilik kendini dünyadan kurtarabilecek ve 'katksız' kuram, dinbilim, felsefe, ahlâk, vb. kurabilecek duruma gelir.»²²

Başlangıçta maddî üretimi dolaysızca etkileme ihtiyacıyla, gerçek bir temel üzerinde yaratılan manevî değerler, sonraları kendi nesnesinden —maddî üretimden— soyutlanarak, önceleri yine maddî üretimle az çok dolaysız bağlantısı olan doğa dinlerine ve daha sonra da doğayı ve insanlığın tüm ürünlerini başaşağı gösteren felsefî idealizme kaynaklık etti. Ancak, bu aşamayla birlikte, insan etkinliğinin alanları alabildiğine genişlemiş, din, felsefe, bilim, sanat, vb.

giderek ayrı birer alan olarak etkinlik kazanmışlardır.

Maddî ve manevî üretimin tek bir dünya kültürüne doğru en hızlı gelişimi sınıflı toplumların son biçimi olan kapitalizm çağında yer alır. «Eski yöresel ve ulusal kapalılık ve kendine yeterlilik yerine, genelleştirilmiş bir ticaret, ulusların birbirlerine genel bağımlılığı geliyor. Ve maddî üretim için doğru olan manevî üretim için daha az doğru değildir. Bir ulusun entellektüel yapıları tüm dünyanın ortak serveti oluyor. İçine kapanıklık ve ulusal sınırlar gün geçtikçe gereksiz duruma geliyorlar. Sayısız ulusal ve yöresel edebiyatı doğuyor.»²³

1917 Ekim devrimiyle birlikte, insanlık, üretici güçlerin ve insanî yeteneklerin gelişmesini engelleyen son engeli de aşarak, insanın insan üzerindeki her türü sömürsünün ortadan kalkacağı yeni bir dünyaya ilerlemeye başladı. «Dünya kültürü tarafından yaratılan ve iyi şeyleri özümlemek ve geliştirmek, insanlığın kültürel gelişiminin yeni ve yüksek bir aşaması olacaktır. Bu, toplumun manevî hayatının zenginliği ve yetkinliğini, yeni dünyanın insancılığı ve yüksek ereklere içerecektir. Bu, bütün insanlığın, bütün halkın kültürü; sınıfsız bir toplumun kültürü olacaktır.»²⁴

EVRENSEL KÜLTÜR, «SİSTEM KÜLTÜRÜ», ULUSAL KÜLTÜR, SINIF KÜLTÜRÜ

Tarihî gelişim içinde, toplumların örgütleniş biçimlerinin görece hızlı, kopuklu (devrimsel) dönüşümlerinin yanında, üretici güçlerin; insanlığın maddî ürünlerinin kopuksuz; sürekli (evrimsel) gelişimi söz konusudur. Tarihî gelişimin itici gücü, üretici güçlerin —genel olarak toplumların maddî ürünlerinin— sürekli gelişimi ve üretim ilişkilerinin —genel olarak toplumda egemen olan manevî değerlerin ve bu değerlerin üretiminin— değişmez kalma eğilimi arasındaki çelişki-den başka bir şey değildir.

Belirli bir toplum biçimini ele aldığımızda, maddî ve manevî üretimin; tüm toplumsal üretimin bir bütün olduğunu görürüz. Maddî ve manevî üretim, bu bütün içinde karşılıklı etkileşim içindedirler. Fakat maddî ve manevî üretimin bütünselliği; kültürün bütünselliği, **son kerede** maddî üretimin egemen biçimiyle belirlenir.

Üretici güçlerin; genel olarak maddî değerlerin kopuksuz, sürekli gelişimi, doğuya egemen olma çabasındaki insanın yarattığı kültürün **evrenselliğini** belirler. «Doğa, makinalar, lokomotifler, demiryolları, elektrik telgrafı, kendi kendine hareket eden arabalar, v.b. yaratmaz. Bunlar insan endüstrisinin ürünleridir; bunlar doğa üzerindeki insanî istemin veya insanın doğada yer alışının organlarına dönüştürülmüş doğal maddedir. Bunlar insan eli tarafından yaratılan, insan beyninin organları, bilginin nesneleşmiş gücüdürler.»²⁵ Başka bütün dönemsel ve görece

çelişkiler bu evrensellik içinde bulurlar çözümlerini.

Farklı toplumların gelişmelerinin rastlansal olmadığı ve bazı yasalara uygun olarak az çok aynı gelişim sürecini izledikleri gerçeği, tarihî olarak belirlenmiş üretim biçimlerinin ve bunlara ilişkin maddî ve manevî değerler bütününe evrenselliğinin kanıtıdır. Bunun yanında, kapitalizm öncesi aşamalarda toplum birimlerinin doğal sınırları, etnolojik, coğrafi, v.b. gibi dışsal etki değişimleri, daha sonra kapitalizmin gelişiminin bir sonucu olan uluslaşma sürecinde, farklı ulusların farklı **ulusal kültürlerinin** oluşumunu belirler. Kültürün ulusal niteliği, kapitalizm çağında geniş ölçüde «kapitalizm öncesi kalıntılar»la belirlenir.

Toplumda sınıflaşmayı belirleyen temel olgu; mülk sahibi sınıfların emekçi sınıflar tarafından yaratılan toplumsal değerlerin büyük bir bölümüne «el koymaları», yine bu mülk sahibi sınıfların, evrensel kültürün büyük bölümüne «el koymaları» demektir. Egemen sınıflar, sahip çıktıkları evrensel kültürü; genel olarak insan türünün maddî ve manevî ürünlerini, sömürünün devamı yolunda kullanırlar. Emekçi sınıflar ise bu değerlerin yaratıcısı, gerçek sahibidirlere ve sömürden kurtulmaları, kendi yarattıkları değerlere sahip çıkmaları demektir. «İnsanlığın bütün gelişmesinin yarattığı kültürün değişmesini bildiğimiz takdirde, proleter kültürü yaratacak duruma gelebiliriz... Proleter kültür, insanlığın kapitalist, bürokrat, toprak ağalarından oluşan toplumun boyunduruğu altında biriktirdiği bilgi hazinesinin mantıksal gelişmesi olmak durumundadır.»²⁶

O halde sınıf kültürü, ancak toplumsal sınıfların kendi çıkarlarını savunmak üzere evrensel kültüre sahip çıkmaları ve bunu kendilerine özgü ideoloji biçimleri ile bütünleştirmeleri olarak anlaşılabilir. Ancak, kültürün ulusal niteliği, sınıfsal niteliği ile geniş ölçüde bağdaşır. Bir ulusun egemen sınıfları, emekçi sınıfların yarattığı değerlere el koyduğu sürece; ulusal kültür egemen sınıf kültürüyle özdeşleşir. «Her ulusal kültür, gelişmiş olmasa bile, demokratik ve sosyalist bir kültürün unsurlarını içerir. Çünkü her ulusta, yaşam koşulları zorunlu olarak demokratik ve sosyalist bir ideolojiyi doğuran sömürülen bir emekçi yığını vardır. Ama her ulusta, aynı zamanda (çoğunlukla aşırı gerici ve yobaz nitelikte olan) bir burjuva kültürü de vardır ve bu ulusal kültürün 'bir unsuru' olarak kalmaz, 'egemen kültür' biçimine bürünür. Böylelikle ulusal kültür, genel olarak büyük toprak sahiplerinin, papazların ve burjuvazinin kültürüdür.»²⁷

İkinci emperyalist paylaşım savaşından sonra, halkların emperyalizme karşı bağımsızlık savaşları büyük başarılar elde etti. Kapitalist gelişimin ilk basamaklarında bulunan ve henüz feodal ilişkilerin egemen olduğu ülkelerde proleterya, geniş emekçi yığınları, küçük burjuvazi ve hattâ ulusal burjuvazi arasındaki ittifakı kurarak, emperyalizmi yenilgiye uğrattı ve ulusal demok-

ratik iktidarı gerçekleştirdi. Bu ülkeler, ulusal kültürün demokratik ve sosyalist öğelerine sahip çıkarak, ulusal kültürü geliştirme sürecine girdiler.

Emperyalizm çağında, ulusal kültür farklılıklarını belirleyen temel olgu «kapitalizm öncesi kalıntılar»dır. Kapitalizmin gelişimiyle birlikte bu kalıntılar tasfiye olurlar. Tarihî gelişim içinde ulusal kültürler arasındaki farklar yok olma eğilimindedirler. Farklı ulusların ulusal kültürlerinin çözümleneceği yer, bu toplumların egemen üretim biçimiyle belirlenir. Kapitalist sistem içindeki ulusların kültürleri, «kapitalizmin kültürü»ne doğru ilerler. Kapitalizmin kültürü, uluslararası burjuva kültürüdür. Uluslararası burjuvazinin örgütlenmesine karşılık, uluslararası proletaryanın örgütlenmesi yer alır. Burjuva kültürüne karşı uluslararası proleterya kültürünün çelişkisidir bu. 'Demokratizmin ve dünya işçi hareketinin uluslararası kültürü' sloganını ileri sürerken biz, her ulusal kültürden sadece demokratik ve sosyalist unsurlarını alıyoruz ve bunları sadece ve kesin olarak burjuva kültürüne, her ulusun burjuva ulusculuğuna karşı olduğumuz için alıyoruz.»²⁸

Bugün yeryüzünde —genel olarak— iki ayrı toplumsal örgütlenme biçimi, iki ayrı sistem halinde yan yana varılmakta: kapitalist sistem, sosyalist sistem. Birincisi her bakımdan geriler ve daralırken, ikincisi ilerlemekte ve genişlemekte. İlk sosyalist devrimden önce dünya ölçeğinde geçerli olan uzlaşmaz karşıt sınıf çelişkisi, günümüzde kapitalist sistem-sosyalist sistem çelişkisine gelişmiştir. Ulusal kurtuluş savaşlarını veren ülkeler bir geçiş dönemindedirler ve birçokları için kapitalizmin mi yoksa sosyalizmin mi egemen olacağı belli değildir. Bu ülkelerden «kapitalist olmayan yol»a girmiş olanları, sosyalist sistemin yardımlarıyla üretici güçlerini hızla geliştirmekte ve feodalizmi tasfiye etmekte. Bu ülkelerdeki gelişim süreci, kapitalist aşamayı atlayarak feodalizmden sosyalizme geçişin mümkün olduğunu kanıtladı.

Emperyalizm çağında kapitalizmin feodal sömürüye sahip çıkması, burjuva demokratik devrimlerini; feodal kalıntıların temizlenmesi sürecini sonuna dek götürmesini engeller. Burjuva kültürü, feodal aristokrasinin kültürü ile bütünleşir. «Katmerli sömür»ün kültürüdür bu. Sosyalist sistemi oluşturan ülkeler, kültürlerini feodal ve kapitalist kültürün demokratik ve sosyalist öğelerini miras olarak geliştirdiler ve bunu kitlelere mal ettiler. İnsanlığın evrensel kültürünün, bir azınlığın malı olmaktan çıkıp kitlelere mal olması ancak bu sistem içinde gerçekleşebildi.

Günümüzde, yan yana var olan bu iki sistem; kapitalizm-sosyalizm arasındaki çelişki belirleyici çelişkidir. Bunun yanında, kapitalist ülkeler proletaryası, politik iktidar ve kültür mücadelesinde, sosyalist ülkelerin iktidarda bulunan proletaryası ile sıkı ilişkiler içindedir. Prole-

tarya enternasyonalizminin günümüzdeki varoluş biçimidir bu.

«Marksizm tarihi anlamını devrimci proletaryanın ideolojisi olarak kazandı ve burjuva çağının en değerli kazançlarını hiçbir şekilde reddetmeden, fakat hepsini ayakları üstüne oturarak, insan düşüncesinin ve insan kültürünün iki bin yılı aşan gelişiminde değerli olan ne varsa benimsedi ve kullandı. Yalnızca bu temel üstüne ve bu yönde yapılacak olan ve proletaryaya diktatörlüğünün pratik deneyleriyle değerlendirilecek olan bu çalışma, proletaryanın her türlü sömürüye karşı son kavgası, gerçek bir proletarya kültürünün inşasıyla geçerlilik kazanabilir.»²⁹

KÜLTÜR TEORİSİ VE ÇELİŞKİ SORUNU

Buraya kadar kültürü, ilkin tarihi gelişimi içinde ve bu tarihi gelişimin günümüzde ulaştığı yapı içinde en kaba hatlarıyla incelemeye çalıştık. Bunu yaparken, maddî üretimi ve bunun sürekliliğini açıklamak için tarihi biçimleri içinde ele aldık. Sonuç olarak, maddî ve manevî üretimin ve aralarındaki ilişkinin, tarihi materyalizmin konusu olduğu ortaya çıktı.

İkinci olarak, kültürü oluşturan (maddî ve manevî kültür, evrensel, «sistemsel», ulusal kültür ve sınıf kültürü gibi) ögeler arasındaki ilişkilerin ve bunların gelişiminin, çelişik ögelerin birliği, nicelik birikiminin nitelik sıçramasına yol açması gibi diyalektik kategorilerle ele alınması gerekliliği ortaya çıktı. Şimdi sorunu, bu kategoriler içinde ele alalım.

Maddî ve manevî değerler bütünü, insanın yarattığı her şeyin bütünüdür. O halde insanın etkinlik alanlarının bu çelişik iki öge arasında bir dağılımı söz konusudur. Zvorkine bu konuda şunları söylüyor: «Düşüncenin bütün biçimleri şüphesiz ki manevî kültüre aittir. Maddî kültür, gelişiminin belirli bir aşamasındaki bir toplumun teknik gelişim düzeyini yansıtır.»³⁰ Çelişkinin iki kutubunu mutlaklaştıran bu yaklaşım hatalıdır, birçok soruyu cevaplandıramaz. Örneğin, bu yaklaşımla sanat nereye yerleştirilebilir? Arzakanyan bu sorunu, maddî ve manevî değerlerin yanına bir üçüncüsünü katarak çözümlüyor; «Kültürle, toplumun ve insanın maddî, manevî ve sanatsal eyleminin başlıca sonuçlarını kastediyoruz.»³¹

Bu üçüncü öge, sanatsal değerler, öbür ikisinin dışında bir şey değildir. Maddî ve manevî değerler bir sistem oluştururlar. İnsanın etkinlik alanlarından herhangi biri, bu iki ögeden yalnızca birine ait olamaz. Tersine, her etkinlik alanının maddî ve manevî bir yanı vardır. Örneğin, teknoloji ve mimarî bu sistemin «maddî ucu»na en yakın oldukları gibi din ve felsefe de «manevî uç»a en yakın olanlardır. Teknoloji insan bilgisinin nesnesidir, nesne olduğu oranda maddî, yaratılması için gerekli olan tasarım kadar da manevîdir. Bunun yanında din ve ideoloji, gerçek dünyadan soyutlandığı oranda manevî, maddî dünyayı harekete geçirebildiği oranda maddîdir.

Bu «uç» örnekler yanında sanatsal etkinlikler, maddî ve manevî değerlerin bir geçimi, ortak varoluşudurlar. Kısacası, maddî ve manevî değerler arasındaki ilişki, «geçişimli bir diyalektik çelişki» olarak ele alınmalıdır. Bu açıdan ele alındığında insanın temel etkinlik alanları, maddî ve manevî değerler sistemi içinde, «maddî»den «manevî»ye doğru şu şekilde sıralanabilir: Teknoloji, doğa bilim, toplum bilim, sanat, felsefe, ideoloji, din.

Kültürün gelişiminin anlaşılması için üretici güçlerin; genel olarak maddî değerlerin gelişiminin tarihi biçimleri içinde ele alınması gerekir. Maddî üretimi, belirli bir biçimi ile ele almak, maddî üretimi **son kertede belirlediği** toplumsal yapının **bir ögesi** olarak ele almak demektir. Maddî üretim toplumsal yapıya içseldir, onu dışarıdan etkileyen bir şey değil. Toplumsal yapıların gösterdiği «niteliksel sıçrama» maddî üretimin «nicel gelişimi» ile belirlenir. Maddî üretimin kopuksuz gelişimi sözkonusudur. Yeni bir toplumsal yapı devrim yoluyla eskisini parçalarken yine onun malzemesiyle kurar yeni yapısını. Genel olarak, maddî değerlerden ve birey olarak insanlardan oluşur bu malzeme. Bütün olarak toplumun örgütlenmesi değişmiştir, bir önceki toplumun miras bıraktığı malzeme değil. Bu toplum yapısı da maddî üretimin niceliksel gelişiminin bir düzeyinde yetersiz kalır. Yeni bir toplumsal devrim çağı gelmiştir. Bu kez, daha eski toplumsal yapıyı parçalayan yapı, bir sonraki yapı tarafından parçalanır. Böylelikle, maddî üretimin sürekli gelişimine engel olan toplumsal yapının yenilenmesi sürecini oluşturur bu. «Üretici güçlerde sürekli büyüme, düşüncelerde sürekli oluşma, toplumsal ilişkilerde sürekli yok olma hareketi vardır.»³²

Zvorkine, kültürü oluşturan (evrensel, sistemsel, ulusal, sınıfsal kültür gibi) ögeler arasındaki ilişkileri «dünya kültürü ve ulusal kültür, evrensel kültür ve sınıf kültürü»³³ çelişkilerinin birliği ile açıklıyor. Şüphesiz ki, çelişik ögelerin birliği yaklaşımı, bütünü yapısının anlaşılmasında temeldir. Ancak, geçen bölümlerdeki incelemelerimizin de önümüze koyduğu gibi, bu ögelerin **farklı düzeylerde** yer aldığını göz önünde bulundurmalıyız. Örneğin, evrensel kültür ve sınıf kültürü çelişkisi, bütünü oluşturan asal bir çelişki olmaktan çok, farklı düzeylerdeki iki ögenin çelişmesi ve bir aradalığını belirler. Her sınıf kültürü evrensel kültürün bir bölümünü kapsar; daha doğrusu, her sınıf kültürü evrensel ögelere sahiptir. Öte yandan evrensel kültür, her türlü sınıf kültürünü içerir. Bu iki ögenin ilişkisi, bir çelişkinin iki kutubu olmaktan çok, ayrı düzeylerdeki iki çelişkinin birer ögesinin çelişmesi ve daha üst düzeyde olanının öbürünü içermesi olarak ele alınmalıdır. Aynı şekilde ulusal kültür, bir parçası olduğu dünya kültürüyle çelişir. Fakat dünya kültürü, ulusal kültürlerin birliğini belirlemede yetersiz bir kavramdır. Çünkü bu kavram, günümüz koşullarında var olan «kapi-

talist sistemin kültürü», «sosyalist sistemin kültürü» ayrımını içermiyor.

Evrensel kültürü oluşturan çelişik ögelerin birliği, farklı düzeyleriyle ele alınmalıdır. Buna göre, sınıf kültürü çelişkisi ancak uzlaşmaz karşıt iki sınıfın kültürlerinin çelişkisi olabilir ve bu çelişkinin çözümlendiği bir üst düzey, ulusal kültürdür. Farklı ulusal kültürler çelişir ve bu çelişkiler de, bu ülkelerin alt oldukları «sistem» tarafından belirlenir. Dünya ölçeğinde en genel ve belirleyici çelişki, iki sistemin kültürlerinin çelişkisi. Bu çelişkinin çözümü ise evrensel kültürdür.

Kültürün çelişik ögelerinin birliğini, ancak düzeyleriyle belirttikten sonra bunlar arasındaki çok yönlü ilişkileri açıklayabiliriz. Örneğin, her sınıf kültürü evrensel kültürün bir ögesidir. Fark-

lı ulusların kültürlerinin çelişmesine karşın, bu ulusların sınıf kültürleri bütünleşirler; uluslararası burjuva kültürü ve uluslararası proletaryaya kültürü gibi. Bu bütünleşme farklı sistemler arasında da yer alır; proletaryaya enternasyonalizmi gibi. Ulusal kültürler çeliştiği halde, genel olarak bütünleşme yönünde gelişirler.

Kültür sorunu gibi çok geniş sınırları olan bir konuyu birkaç sayfalık bir yazının içinde sınırlamak durumunda kaldık. Bu durum bazı kaçınılmaz eksiklikler ve hataları da beraberinde getirdi. Ancak, bu yazının amacı kültürün bütünselliği, ögelerinin gelişimi ve ilişkileri konularında bütünsel bir yaklaşım sağlamaktır. Bunun ötesi, Marksist Kültür Teorisi'nin geliştirilmesi, çok daha uzmanlaşmış çalışmaların işi olacaktır.

¹ L. Althusser, *For Marx* (Penguin University Books, 1969), s. 26.

² F. Engels'ten Joseph Bloch'a mektup, 21 Eylül 1890, K. Marx - F. Engels, *Felsefe İncelemeleri* (Sol Yayınları, 1970), s. 143.

³ L. Althusser, *For Marx*, s. 12.

⁴ Mao Zedung, *Yenan Konuşmaları* (Yıldız Yayınları, 1975), s. 31-32.

⁵ K. Marx, *Felsefenin Sefaleti* (Sol Yayınları, 1975), s. 132.

⁶ Ali Şenoğlu, *Yarına Doğru*, sayı 7, Mayıs 1974, sayfa 6.

⁷ Yalçın Alan, *Yayın Haberleri*, sayı 1, Mayıs 1975, sayfa 6.

⁸ Ahmet Buldam, *Halk Bilimi Dergisi*, sayı 6, Kasım 1974, sayfa 3.

⁹ K. Marx, *The Theory of Surplus Value*, cilt I, sayfa 261.

¹⁰ L. Althusser, *Marksist Tarih Anlayışı, Birikim*, sayı 3, sayfa 18.

¹¹ J. Stalin, *Dilbilimde Marksizm Üzerine*, 20 Haziran 1950, *Son Yazılar* (Sol Yayınları, 1970).

¹² Kroeber ve Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions* (New York, 1963), s. 357.

¹³ A.A. Zvorkine, «Some Problems of the Theory of Culture», *Journal of World History*, sayı 2, sayfa 367.

¹⁴ a.g.e. sayfa 369.

¹⁵ a.g.e. sayfa 369.

¹⁶ a.g.e. sayfa 379.

¹⁷ K. Marx, *The Theory of Surplus Value*, cilt I, sayfa 382.

¹⁸ E. Fischer, *Sanatın Gerekliliği* (Konuk Yayınları, 1974), s. 39.

¹⁹ C. Caudwell, *Yanulsama ve Gerçeklik* (Payel Yayınevi, 1974), s. 37.

²⁰ K. Marx, *Kapital*, Cilt I-1 (Odak Yayınları, 1974), s. 271.

²¹ F. Engels, «Conrad Schmidt'e mektup», 27 Ekim 1890, Marx - Engels, *Sanat ve Edebiyat* (de Yayınevi, 1971), s. 10.

²² K. Marx - F. Engels, *Alman İdeolojisi* (Sosyal Yayınları, 1968), s. 56.

²³ K. Marx - F. Engels, *Manifest* (Dietz Verlag Berlin, 1973), s. 17.

²⁴ SBKP'nin XXII. kongresinde kabul edilen programından, (Kaynak: A.A. Zvorkine, *Some Problems of the Theory of Culture*).

²⁵ K. Marx, *Grundrisse* (Pelican Books, 1974), s. 706.

²⁶ V.I.Lenin, «Gençlik Birliklerinin Görevleri», 2 Ekim 1920, *Über die Jugend*, (Verlag Marxistische Blätter, 1971), s. 7.

²⁷ V.I. Lenin, «Ulusal Sorun Üzerine Eleştirici Notlar», Ekim - Aralık 1913, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı* (Sol Yayınları, 1975), s. 21.

²⁸ Aynı yerde, sayfa 21.

²⁹ V.I. Lenin, *Proletaryaya Kültürü Üzerine*, 12 Ekim 1920, *Über die Jugend*, sayfa 118.

³⁰ A.A. Zvorkine, a.g.e., sayfa 378.

³¹ Aynı yerde, sayfa 368.

³² K. Marx, *Felsefenin Sefaleti*, sayfa 116.

³³ A.A. Zvorkine, a.g.e., sayfa 368.